

ŪMANYĪSYO MŪKUVĪ WA ŪEKEO WA KĪŪTŪME IŪLŪ WA VATA MŪNENE WA WĪKALO WA NTHĪNĪ NA KŪLEA KWANANGWA KWA KĪMBITHĪ KYA SAKALAMENDI YA KUMBŪLA

“Kwa kŭtwika mŭndŭ, Mwana wa Ngai nŭweethiwe na ngwatanio ya mwanya na kila mŭndŭ kwa nzia na”¹; Kwa meko make na ndeto syake, nŭwamulikile nthinŭ wake mwene ndaia nene itanangikaa ya mŭndŭ; kwa kŭkwa na kŭthayũka kwake nŭwatũngiie ũmŭndŭ ũla waŭ mŭvalũku, akilya vinya kŭvindu kya thavu na kŭkw’ũ; kwa oonthe ala mamũikŭiaa, nŭwamavingũie ũnyanya na Ithe Wake; kwa kŭtheesya Veva Mũtheu, nŭwamivathie Kanisa, nguthu ya aikŭi, kwaw’o ta mwĩ wake na amikwatany’a ndaianŭ yake ya wathani, ya kŭsumbŭ na ya kŭuthembi, nŭkana yithiwe iũlũ wa nthi ta ũendeeo wa kwithiwa kwake vo na ũendeeo wa wia wake, kwa kŭmatavya Uw’o andũ ma mavinda onthe, na kŭmatongoesya nthinŭ wa ũseo wa kyenŭ kyake, kwa kŭtonyethya mwikalo woo ũkiitwe kwa w’o na kŭnewa mwikalo mweũ kana kŭalyũka.

Mavindanŭ aa tũĩ mena mathina maingŭ mwikaloni wa mŭndŭ, kwiananŭ kwa maendeeo ma ũvundi wa saenzi mayikũendany’a nesa na maendeeo maĩlu ma imanyio nzeo na mwikalo mŭseo wa andũ, indŭ vandũ va ũu wĩendany’a na ũalyũku wa syithio na mwikalo mũthũku, kwa kŭlwa ni Ngai - kana kŭleana nake vyũ - kŭlea kwithiwa na ũtonyi wa kŭmanya na kŭnenga ndaia mwambilĩlyo wa mŭndŭ kũndũ kwoonthe na monene oonthe, na vamwe namo, mwikalile wa Kanisa.

“Ethiwa maendeeo ma ũvundi mayĩendanitye vamwe na maendeeo ma mŭndŭ kwa kwakika nthinŭ wa imanyio nzeo, kwiananŭ kwa kinthinŭ kwa mŭndŭ [...], asu maitonya kwitwa maendeeo ona vanini, indŭ ni mũisyo kwa mŭndŭ na kwa nthi”². Ota ũu maũndũni ma kŭneenany’a ma kŭimũndũ mwene na kwa nzia ya mũio ya maũvoo nŭmongeleela “ũtũika” mbeange ũtekithimo, indŭ mayongeleelaa wendo kwoondũ wa ũw’o, wiyumy’o wa kŭmantha uw’o, wendi wa kwithiwa na ũikũku mbee wa Ngai na mbee wa andũ; itina wa ũi kŭetae kŭvathũkany’o kinene katwa nzia sya ũneenany’a na mwikalo mŭseo wa mŭndŭ. Maendeeo asu ma ũneenany’a meonekana maikilany’a vinya na ũw’o, na ota ou kŭleana na Ngai na kŭleana na mŭndŭ; kŭleana na Yesũ Klisto, Ngai kŭtwika mŭndŭ, na kŭleana na Kanisa, ĩla nŭyo wonany’o wake wa w’o.

Myakanŭ ya mĩtũkŭ, kwina ũnyaĩku wa “wendi” mwingŭ wa andũ wa kŭkwata wa maũvoo, ona tũkolwa ni kwikũlya kana ũvoo ũsu kana wina ũikũku, na kana waneenwa ĩvindanŭ yila yaĩlu, ona kwoneka “ũneenany’a” ta “wosete mwanya” wa ũw’o, kwa

¹ VATICAN II ECUMENICAL COUNCIL, Pastoral Constitution on the Church in the Modern World, *Gaudium et spes* (7 December 1965), n. 22.

² BENEDICT XVI, Encyclical Letter, *Spe salvi* (20 November 2007), n. 22.

kwelelũkya nzĩa ya kũsisya maũndũ ma ũw’o na kwananga ũmanyi wa w’o. Kwa ĩvuso ĩthũku, andũ ma kanisa ĩla yĩ vaa ĩlũlũ wa nthĩ - mavinda angĩ nĩmasoanĩaa ũndũ andũ ma nthĩ masoanĩaa, na kwoou maitonya kwĩsiaanĩa vyũ na mesilya ta asu ala matonya kũeteetee mũndũ ũvuku. Ona nthĩnĩ wa aĩkĩĩ, vinya mwingĩ nũtũmĩkaa mana ũimantha “maũvoo”-kana “maũndũ ma ũluluutĩkyo” ala matonya kwĩtĩkĩlĩka nĩ wingĩ wa andũ, mena ieleelo ĩla itatonya kũendany’a na ieleelo sya Kanisa sya kĩ-ũngai na sya kĩmũndũ. Ũndũ ũsu nĩwonanasya kĩvũthya nthĩnĩ wa ũtavany’a wa Ũvoo mũseo. Nĩtũkwĩtĩkĩla na wĩnyivyo kana athembi, ona ala me ĩvĩlanĩ sya ndaĩa na nene sya ũtongoi nĩmatonya kũluluutĩkw’a nĩ mwĩkalo o ũsu.

Kwa kũtũmĩa mawoni ma wingĩ wa andu ta w’o ũsili ũla mũnene, mavinda maingĩ ũvoo wa kĩla mũthemba, ona wa mũndũ mwene na wa kĩmbithĩ nũneenetwe ũtheinĩ, na ũkananga mũno mwĩkalo wa Kanisa – kana ũkakũsĩia ũtwĩo ũte wa w’o, wa kwananga ndaĩa ya angĩ, ovamwe na ũw’o wa kĩla mũndũ wa kũtetea kĩmbithĩ kyake ta mũndũ (cf. can. 220 CIC). Ũndũ wa vata kũtũngĩlĩla maũndũnĩ asu mũno ĩvindanĩ yĩ, tũitũmĩa ndeto sya mũtũme Vaulo kwa Akalatia: “Īnyw’ĩ mbaitũ, mweetiwe mwĩthĩwe na ũthasyo. Īndĩ mũikatũmie ũthasyo ũsu mwĩtĩkĩle kũsumbĩkwa nĩ mawendi ma mũ yenyu. Vandũ va ũu mũtongoew’e nĩ wendo, tethanasyai ũmwe kwa ũla ũngĩ. Nĩkwĩthĩwa mũao yonthe ĩtũngĩanĩitwe mwĩaonĩ ũmwe ũkwasya, “Mwende mũtũi waku o tondũ wĩyendete mwene.” Īndĩ ethĩwa mwĩ na ngananĩo mbai na kũũmĩany’a, ĩsũvĩei mũikaminane” (Akalatia 5:13-15).

Ũndũnĩ ũsu wĩonany’a “kwĩthĩwa na nzika na kĩmena” kwa Kanisa Katoleki, ĩla kwĩthĩwa kwayo kwonekanaa nthĩnĩ wa kĩthĩonĩ kyayo na kĩyonany’a nthĩnĩ wa mwĩkalo wa andũ, ngalĩkonĩ ĩmwe, nĩ kwa ngusanĩsyo ĩla ĩtonya kumĩla katĩ wa ũtongoi wayo mwene, na ngalĩko ĩngĩ kumĩla nthĩnĩ wa meko ma ũluluutĩkyo ala methĩitwe mayĩkwa nĩ athembi amwe ĩvindanĩ ĩvĩtũku ma kũthiny’a andũ. Kĩvũthya kya mũthemba ũsu kĩtumaa tũlwa nĩ ũw’o wa mwĩkalo wa Kanisa, momanyĩsyo maw’o ma Kanisa, na mosyao mayo maw’o na moseo mayo ala kuma tene yĩthĩawa namo na yĩendeeaa kwĩthĩwa namo nthĩnĩ wa mwĩkalo wa andũ, na mavinda angĩ kwĩyosea “ndaĩa ya mana na ĩte na w’o”, maũndũnĩ me kĩvathũkany’o, Kanisa yaĩlĩtwe nĩ kwĩw’anĩthya mawalany’o mayo ma mũao na mawalany’o ma mũao ya Nthĩ ĩla Kanisa yĩthĩawa vo, na ũsu nĩ ũndũ wa vata mũno wa Kanisa wa kwĩyĩkĩĩthya, kana yĩ “nzĩanĩ ĩla mbaĩlu na ya w’o na ĩla yĩtĩkĩlĩtwe” kwa kũatĩia maũndũ asu onthe.

Kĩkalo kya Asa Mũtheu kya kũsisya maũndũ ma Sakalamendi ya Wĩw’anĩthyo nĩkyonie nĩ ũseo, kwĩsĩla (ũmanyĩsya mũkuvĩ) -“Nota”- ĩno, kũlikĩla katĩ kwa kũamũa na

kuĩkĩĩthya vata mũnene wa kũtetheesya kũnengane ũelesyo wa w’o mbeange ĩũlũ wa maũndũ ma mwanya ala makonetye ũneenany’ a wa Kanisa na wa mwĩkalo wa andũ, ala ĩvindanĩ yĩ tũĩ mekwoneka mailye ta meũ kwa mawoni ma andũ aingĩ na mavinda angĩ kwoneka ta meũ kwa mawalany’ o ma mĩao ya nthĩ: ũsiilo wa Sakalamendi, kĩmbithĩ kya Sakalamendi ĩsũ ona wĩ nza ya kyumbũlo, kĩmbithĩ kya mũthembi ũla ũnenganae sakalamendi ĩsu, walany’ o na mĩvaka ya w’o ya maũneenany’ o ala angĩ onthe.

1) Kĩmbithĩ kya Sakalamendi

Kavindanĩ kavĩtũku, Asa Mutheu, Francis aineena ĩũlũ wa Sakalamendi ya wĩw’anĩthyo, nĩwendie kuĩkĩĩthya vata mũnene na ũtavalaanĩka kana kumaalwa nza wa kĩmbithĩ kya sakalamendi: “Wĩw’anĩthyo mwene nĩ kĩndũ kya vata mũno kĩla Kanisa nthĩnĩ wa ũĩ wayo yĩthĩtwe yĩsũvĩa mavinda onthe kwa vinya wayo wa imanyĩo sya mwĩkalo mũseo na wa mĩao yayo, kwĩsĩla kĩmbithĩnĩ kya sakalamendi. Ona vala ti mavinda onthe kĩmbithĩ kya sakalamendi kĩeleekaa kwĩsĩla mesilyanĩ ma andũ ĩvindanĩ yĩ tũĩ, ĩndĩ kĩmbithĩ kĩu nĩ kĩndũ kya vata mũno kwoondũ wa ũtheu wa sakalamendi na kwoondũ wa uthasyo wa wasya wa nthĩnĩ wa ngoo wa mwene kwosa sakalamendi ya kumbũla, vala nĩ waĩlu aĩkĩĩthwe vyũ ĩvinda yoonthe, kana maũndũ onthe ala maneenewa nthĩnĩ wa sakalamendi ĩsu maendeeaa kwĩthĩwa me ma kĩmbithĩ kya wumbũlo, katĩ wa kĩmbithĩ kya nthĩnĩ kya ngoo kĩla kĩvingũtwe kwoondu wa mo, na Ngai kwĩsĩla kwa wĩw’anĩthyo wa vata wa mũthembi”³.

Kimbithĩ kya sakalamendi ya Kumbũla kĩla kĩtaĩlĩte kwanangwa kyumĩte mĩaonĩ yakĩ-ũngai ĩla ĩvuanĩtw’ e na wambĩlĩlĩyo wayo nĩ sakalamendi ĩsu ya kumbũla, ĩla ivathũkany’ o ona syĩva ĩtetĩkĩlĩtwe nthĩnĩ wa Kanisa, kana mwĩkalonĩ wa andũ. Kwaw’ o kũtanĩanĩ sakalamendi ya wĩw’anĩthyo kwonanasya nthĩnĩ wayo kĩeleelo kya ũklisto na Kanisa: Mwana wa Ngai kũtwĩka mũndũ nĩkana atonye kũtwovosya na atwa kũmĩnenga kanisa ta “mũio wa vata” wĩa ũũ wa wovosyo, na nthĩnĩ wayo, asu ala wanyuvie, na ameta na kũmatũma methĩwe athũkũmi make.

Kanisa yĩeleasya ũw’ o ũsu kĩla ĩvinda, kwa kũmanyĩsya kana athembi, kĩla ĩvinda meũtanĩa sakalamendi, maũngamaa “*in persona Christi capitis*”, kana kwa nzĩa ĩngĩ, vandũ wa Klisto ũla nĩwe mũtwe: “Klisto nũtũnengae mwanya wa kũtũmia “nyie” yake, tũneenaa nthĩnĩ wa “nyie” ya Klisto, Klisto “nũtũkusasya tũthi nthĩnĩ kwake” na kũtũnenga mwanya wa kwĩthĩwa ngwatanĩo nake, atũkwatanasya na “nyie” yake. [...] Na ngwatanĩonĩ ĩno yaitũ na “nyie” yake yĩkĩĩthawa nthĩnĩ wa ndeto sya *consecratio*. Na ota ou ndetoni sya

³ FRANCIS, Message to the participants in the 30th Course on the Internal Forum organized by the Apostolic Penitentiary (29 March 2019).

“nĩnakũekea we” - nũndũ vaĩ ùmwe katĩ waitũ ùtonya kũekea naĩ - no “nyie” ya Klisto, wa Ngai, yĩyoka ìtonya kũekea.”⁴

Mũndũ ona wĩva ùla wumbũlaa athi kwa wĩnyivyo kumbũla naĩ syake vala ve mũthembi, kwa nzĩa ìsu ethĩawa aumya ùkũsi wake kwa nthimo nene ya Yesũ Klisto ùkwĩtwa mũndũ na kwa kĩtina kya kĩ-ũngai kya Kanisa na ùthembi wa ùthũkũmi, vala kwĩsĩla kwa w’o Klisto mũthayũũku wũkaa kũkomana na andũ, kwa nzĩa ya Sakalamendi-kwa w’o - nũkiitaa mathayũ moo na kũmovosya. Kwa kĩtumi kĩ, kwa kũtetea kĩmbithĩ kya sakalamendi kĩla mũthembi ateteaa ona ethĩwa no nginya ete nthakame yake mwene, *usque ad saguinis effesionem*, kwonanasya kana yĩko yũ nĩ ya ùĩkĩũku kũla kwĩ mwene kumbũla, na ota ou mbeange nĩ yĩko ya kwonany’a ùkũsĩ mũnene – “ùkũsi wa nthakame”- ùla umaw’a ìmwe kwa ìmwe kwa nzĩa ya mwanya na kwa ùũmwe wa Klisto na Kanisa ùla ùetae wovosyo⁵.

Maũndũ ala mawetetwe iũlũ wa kĩmbithĩ kũ nĩ maeleew’e kwa ùliku na kũũngamĩw’a nĩ canons 983 – 984 na 1388, § 1 CIC na Canon 1456 CCEO, o vamwe na *Katekismus* ya *Kanisa Katoleki* namba 1467, vala tũsoma kana Kanisa nĩyambĩasya kwa ùtonyi wayo, ìndĩ “nĩwetaa ùtheinĩ” – kũũ nĩ kwasya kana nĩyĩkĩthasya ta mwĩao ùtatonya kũolwa, ìla yĩna wumo wayo nthĩnĩ wa ùtheu wa sakalamendi ìla yambĩlĩlwe nĩ Klisto. “Kĩla mũthembi weethukĩsya wumbũlo nĩwathĩtwe kũia kĩmbithĩ kĩla kyumanĩte na thavu ìla mwene kumbũla waumbũla kwake.”

Mũmbulĩthya ndaĩlĩtwe ona vanini, kwa kĩtumi ona kĩva, “kũmũvũnyaniĩa kwa nzĩa ona yĩva mwene kumbũla, ona ethĩwa nĩ kwa ndeto kana kwa nzĩa ìngĩ ona yĩva” (can 983, § 1 CIC), ota ou mũmbulĩthya nũvatĩtwe kũtũmia ùmanyi ùla wamina kũkwata nthĩnĩ wa wumbũlo kũmwĩka ùthũku mwene kumbũla ona ethĩwa nĩ kwa kwĩvĩtya ndakalike mũisyonĩ ona wĩva wa kumbũany’a maũndũ (Canon 984, § 1CIC). Ùmanyĩsyo ùsu nĩwatetheisye ota ou kwa kũelesya kwa ùliku maũndũ ala me nthĩnĩ wa kĩmbithĩ kya Sakalamendi, kĩla nĩ o vamwe na “thavu syonthe sya mwene kumbũla na sya andũ angĩ, ìla imanyĩkĩte kuma wumbũlonĩ wa mwene kwĩka ùĩvi, ona ethĩwa nĩ thavu nene kana thavu nini, ona ethĩwa thavu isu syĩkĩtwe ùtheinĩ kana syĩkĩtwe kwa kĩmbithĩ, otondũ imanyĩkĩte kwondũ wa kũkwata ùekeo, na kwoou kũmanyĩkana nĩ mũmbulĩthya kwoondũ wa ùmanyi

⁴ BENEDICT XVI, Meeting of priests (10 June 2010).

⁵ Cf. CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, *Declaration Dominus Iesus, about the uniqueness and salvific universality of Jesus Christ and the Church* (6 August 2000).

nthĩnĩ wa sakalamendi”⁶. Kwoou kĩmbithĩ kya sakalamendi, kĩkwatĩte maũndũ onthe ala mwene kumbũla ũminĩte kwĩfikĩla, ona ethĩwa mũmbulĩthya ndamũnengete ũivi: ethĩwa wumbũli wake ti wa w’o kana kwa kĩtumi ona kĩva mwene kumbũla ndananengwa ũekeo wa thavu syake, ota ou kĩmbithĩ kya Sakalamendi nonginya kĩsũvĩwe, kwa nzĩa yonthe.

Kwa w’o mũthembi nũmanyaa thavu sya mwene kumbũla “*non ut homo, sed ut Deus* – ĩndĩ ndamanyaa ta ũndũ mũndũ ũmanyaa ĩndĩ amanyaa ta ũndũ Ngai ũmanyaa”⁷, kũũ ni kwasya “Ndamanyaa kĩla ũtavĩtwe ĩvindanĩ ya wumbũlo, nũndũ ndanethukĩsya ta mũndũ, ĩndĩ ethukĩsye ĩsyĩtwanĩ ya Ngai. Kwoou mũmbulĩthya ota ou nũtonya “kwĩvĩta” atena wĩa ona ũmwe kĩmbithĩnĩ kyake kya ngoo, “kũlea kũmanya” kĩla wĩsĩ ta mũthũkũmi wa Ngai. Kĩmbithĩ kya sakalamendi ya kumbũla kĩthĩawa na mwĩkalo wakyo wa mwanya na nĩkĩtonya kwova mũmbulĩthya “kuma nthĩnĩ wake”, ona kũvikĩa kũvatwa nĩ mĩao kũlilikana maũndũ ma kyumbũlĩlonĩ kwa wendi wake, na nĩwathĩtwe kũvindĩĩthya mesilya ona meva ala mate ma wendi wake. Kĩmbithĩ kya sakalamendi ota ou nĩkyovaa onthe ala kwa nzĩa ona yĩva nĩmamanyĩte thavu ĩla ĩwetetwe ĩvindani ya wumbũlo: “mũndũ ũla ũkũalyũla kĩthyomo kwa mwene kumbũla, ethĩwa evo na ala angĩ onthe ala kwa nzĩa ona yĩva mena ũmanyi wa thavu kũmana na wumbũlo mathĩtwe onamo kwĩa kĩmbithĩ kũu kya sakalamendi” (can. 983, § 2 CIC).

Mwĩao ũsu wa mwanya wumĩtwe nĩ kĩmbithĩ kya sakalamendi nĩ wa kũsĩia mũthembi nĩ kana ndakaneene ĩlũlũ wa wumbũlo ũsu ena mwene kumbũla, ũtee wa sakalamendi isu ya kumbũla, “vate kĩndu kĩkwonany’a kana ve mwanya wa kũneena kuma kwa mwene kumbũla”⁸. Nũndũ wa ũu, kĩmbithĩ kya sakalamendi kĩna utonyi mbee wa mwene kumbũla, ũla yĩla sakalamendi ĩsu yamina kũtanĩwa, mwene kumbũla ndena ũtonyi wa kũthasya mũmbulĩthya kuma mwĩaonĩ wa kũkwata kĩmbithĩ kya sakalamendi ĩsu nũndũ watho ũsu umĩte kwa Ngai ĩmwe kwa ĩmwe.

Ūlũmu wa kĩmbithĩ kya sakalamendi na ũtheu wa wumbũlo ũitonya ona vanini kũseũvya ngwatanĩo ona yĩva nthĩnĩ wa mothũku. ĩndĩ nũũngamaa vandũ va ũiiti wa w’o wa ũthũku ũla ũthĩnasya mũndũ na ota ou nthĩ yonthe; ota ou nũseũvasya ũtonyi wa mwanya wa kwĩnengane nthĩnĩ wa wendo wa Ngai, na kwĩnengane mwene kũalyũka na kutongoew’a nĩ wendo ũsu, kwa kwĩmanyĩsya kũendanya vamwe thayũnĩ wa mũndũ. Ethĩwa vena thavu yĩũwetanĩw’a na mavĩtyo, mũmbulĩthya ndena mwanya ona umwe wa kumĩsya mwene kumbũla ũtw’ĩo wa kwĩnengane mwene kwa mĩio ya nthĩ ĩla ĩnenganae

⁶ V. DE PAOLIS –D. CITO, *Sanctions in the Church. Commentary on the Code of Canon Law, Book VI*, Vatican City, Urbaniana University Press, 2000, p. 345.

⁷ THOMAS AQUINAS, *Summa Theologiae*, Suppl., 11, 1, ad 2.

⁸ JOHN PAUL II, *Message to the Apostolic Penitentiary*, 12 March 1994, n.4.

ũw’o wa mündũ, ta watho wa ethĩwa nũkwenda ũekeo wa thavu syake, kwa watho wa mĩao ya w’o, ĩla ĩtũmĩkaa ĩvindanĩ yĩla yaĩle, ĩla nthĩnĩ wayo “*nemo tenetur se detegere*” (vai mündũ wathĩtwe kũweta). ĩndĩ o na ũu wĩ o vo, melilo ma ngoonĩ, o vamwe na kĩeleelo kĩlũmu kya kũalyũka mwĩkalĩle wake na kũlea kũsyokea thavu ĩngĩ, nĩ “kĩlungu kya vata mũno”, nthĩnĩ wa sakalamendi ya Wĩw’anĩthyo, ta watho mũnene wa kũtwĩkĩthya sakalamendi ĩsu kwĩthĩwa yanenganwe kwa nzĩa mbaĩlu. Ethĩwa ve mwene kumbũla wĩthĩtwe alikĩtwe thavunĩ nĩ andũ angĩ, nĩ wĩa wa mũmbulĩthya kũmũtetheesya kumanya ĩlũlũ wa ũthasyo wake na ũndũ ũtonya kũtũmĩa nzĩa sya ũsili wa katĩ nĩkana akwate ũw’o wake, na ota ou ĩlũlũ wa mũio ya mĩao ĩla ũtonya kũtũmĩa kũweta ũwo wa maũndũ asu ala mekĩtwe, nthĩnĩ wa kotĩ sya silikalĩ kana walany’oni wa miao ya kanisa, nĩ kana imũnenge ũsili wa katĩ.

Meko ona meva ma kisiasa kana ĩtambya ya mĩao ya nthĩ yĩna kĩeleelo kya “kũtũmĩa vinya” kwananga kĩmbithĩ kya sakalamendi, yĩkeethĩwa yĩ ĩvĩtyo ĩnene ĩtatonya kwĩtĩkĩlĩka nũndũ wa kũleana na *libertas ecclesia* (ũthasyo wa Kanisa), nũndũ ũsili wa katĩ waw’o ndũnenganawe nĩ ũtongoi wa Silikalĩ sya nthĩ ona yĩva, ĩndĩ ũnenganawe nĩ Ngai; o na ĩngĩ, wĩthĩwa wĩ kũtũla mĩao ĩlũlũ wa ũthasyo wa ũthaihi, ũla kwĩanana na mĩao nĩ wambĩlĩlĩyo wa ũthasyo ũngĩ ona wĩva, ovamwe na ũthasyo wa kĩnthĩnĩ kya mündũ mwene (wasya wa ngoo wa kĩla mündũ), ona ethĩwa nĩ mwene kumbũla kana mũmbulĩthya. Kwananga kĩmbithĩ kya sakalamendi no ũndũ ũmwe na kũmwĩka ũthũku mündũ ũtetonya ũla wĩ nthĩnĩ wa mwene thavu.

2. Wĩkalo wa nthĩnĩ ũtee wa sakalamendi na matao ma kĩthayũnĩ

Wĩkalo wa nthĩnĩ maũndũnĩ ma mĩao na imanyĩo nzeo, ũkwatanasya ota ou kĩla kĩtawa “wĩkalo wa nthĩnĩ ũtee wa sakalamendi”, ona kau nĩ utee wa Sakalamendi ya Kumbũla, kĩendeeaa kwĩthĩwa kĩ kyove kĩla ĩvinda. Nthĩnĩ wa wo, Kanisa yĩendeeaa kũtethya wĩa wayo wa ũtavanya wa ũvoo mũseo kwa ũtonyi wayo wa kwovosya: ti kwa kũekeka thavu, ĩndĩ kwa kũnengane mumo, kwananga mĩao mĩthuku (ta isĩĩĩ) na kwĩka maũndũ ala maendanasya na ũthesyo wa mathayu, na kwoou, vandũ vaseo va mwanya na va mündũ mwene kwa kĩla mũĩkĩ.

Motao ma kĩthayũnĩ nĩ kĩlungu kya wĩkalo wa nthĩnĩ ũtee wa sakalamendi, nthĩnĩ wa motao asu ma kĩthayũnĩ, mũĩkĩnĩ mwene anenganee nzĩa ya mwĩkalo wake kũalyũka na ũthesyo, kwa mũthembi mũna, kwa mündũ ũvathĩtwe nĩ Ngai kwa wĩa mũna kana kwa mũklisto, mündũũme kana mündũ mũka.

Mũthembi atethasya wĩa ũsu kwa vinya wa wĩa wake wa kũũngama vandũ va Klisto, ũla wanengiwe kwĩsĩla sakalamendinĩ ya ũvatili na kũtethya wĩa e ngwatanĩo na ũtongoesya wa Kanisa, kwĩsĩla kwa kĩla kĩtawa *tria munera* (mawĩa atatũ): wĩa wa kũmanyĩsya, kũthesya na kũtongoesya. Aĩkĩĩ matethasya wĩa ũũ kwa ũtonyi wa ũthembi wa ũvatĩthyo, na kwa kĩnengo kya Veva Mũtheu.

Kwĩsila kwa motao ma kĩthayũnĩ, mũĩkĩĩ avingũaa kwa ũthasyo wake kĩmbithĩ kya nthĩnĩ kũla kwĩ mũtongoi wa kĩthayũnĩ, nĩkana atawe na kũtetheew'a nthĩnĩ wa kwĩthukĩsya na kwĩanĩsya wendi wa Ngai.

Kwoou ũndũnĩ ũũ wa mwanya no ũkwenda kĩmbithĩ kya mũthemba mũna *ad extra* “ũtee”, kĩla nthĩnĩ wa kĩeleelo kya ũneenany'a wa kĩthayũnĩ, na ota ou kyumanĩte na ũw'o wa kĩla mũndũ kũnenga ndaĩa kĩmbithĩ kyake mwene (cf. can. 220 CIC). Kwa kũelekany'a na kĩla kĩendeeaa nthĩnĩ wa sakalamendi ya kumbũla, mũtongoi wa kĩthayũnĩ nũmanyaa kĩmbithĩ kya mũĩkĩ kwĩsĩla kwa ũnyanya wake wa mwanya na Klisto, ũla umanĩte na ũtheu wa mwĩkalo, na ethĩwa nĩ mũthembi, ũnyanya wake na Klisto ũla umanĩte na sakalamendi yo mbene ya ũvatili ĩla wakwatie.

Kumya ũkũsĩ wa kĩmbithĩ kya mwanya ũla wenekaa nthĩnĩ wa ũtongoi wa kĩthayũnĩ, no nginya tũsisye maũndũ ala mavatanĩtwe nĩ mĩao, iũlũ wa kũkũlya mawoni, ti ma mũmbulĩthya eweka, ĩndĩ ona ma mũtongoesya wa kĩthayũnĩ, ĩvindanĩ ya kũthokya mũndũ nthĩnĩ wa ũvatili kana ngalĩko ĩngĩ, kwoondũ wa kũmaumya imanyĩsyonĩ ala meteelete kũtwĩka athembi (cf. can. 240, § 2 CIC; can. 339, § 2 CCEO). Kwa nzĩa ĩsu momanyĩsyo ma *Sacrorum mater* ma mwaka wa 2007, ĩũlũ wa kwĩanĩsya wĩa wa kũmantha maũndũ ala makonetye kũtwĩkĩthwa kwa Atheu nthĩnĩ wa Ndaĩosesi kana nthĩnĩ wa Valisi, wĩanĩ ũũ wa kũmantha maũndũ ĩũlũ wa atheu, nĩkũvatanĩtwe kwosa ũkũsi kuma kwa aumbũlĩthya kwoondũ wa kũsũvĩa kĩmbithĩ kya sakalamendi, ota ou nĩkũvatanĩtwe kwosa ũkũsĩ kuma kwa atongoi ma kĩthayũnĩ ma mũthũkũmi wa Ngai eethĩwa nĩ vamwe na kyoonthe kĩla mamanyie kwĩsĩla kwa wĩkalo wa nthĩnĩ, ũtee wa sakalamendi ya kumbũla⁹.

Kĩmbithĩ kũ kya vata kĩkeethĩwa “kya mwambĩlĩlyo” mũno kwa mũtongoi wa kĩthayũnĩ, o ũndũ ũkethĩwa emanyĩtwe mbeange kũmanya na “kwoswa” nthĩnĩ wa nthimo ya ũthasyo wa aĩkĩĩ ala kwĩsĩla kwake mamũsyokeaa Klisto; mũtongoi wa kĩthayũnĩ no nginya aeleele kwa nzĩa ya mwanya ũthũkũmi wake na mwĩkalo wake mwene mbee wa Ngai, nthĩnĩ wa wĩa wa ũkumyo wake (Ngai), kwoondũ wa useo wa mũndũ, ũseo wa kanisa, na kwoondũ wa wovosyo wa nthĩ yonthe.

⁹ Cf. CONGREGATION OF THE CAUSES OF SAINTS, *Sanctorum Mater*, Instructions for carrying out diocesan and eparchial investigations into the causes of saints (17 May 2007), art. 101, § 2.

3. Syĩmbithĩ na mĩvaka ĩngĩ ya vata nthĩnĩ wa ũneenany'a

Eka wĩkalo wa nthĩnĩ kwa sakalamendi na ũtee wa sakalamendi, ve syĩmbithĩ ĩngĩ ĩla ĩkĩĩthaw'a uungu wa kyovo kya kĩmbithĩ, syĩvamwe na ĩla syĩtaw'a "syĩmbithĩ sya ũtũĩka" ĩla syĩthĩaw'a ikwetwe nĩ andũ ma mĩthemba na, nthĩnĩ wa isio sya andũ kana mawĩa ma mwanya nthĩnĩ wa ũtongoi wa Kanisa, kwa watho wa ovisi sya mwanya vala mathũkũmaa kwoondũ wa andũ kana kwoondũ wa nguthu sya andũ.

Syĩmbithĩ sya mũthemba usu, kwa watho wa mĩao ya mbee, no nginya isũvĩwe kĩla ĩvinda "ateo otondũ *Katekesimu ya Kanisa Katoleki* ĩwetete n. 2491- "Kwa mavinda ma mwanya yĩla kwa kũsũvĩa kĩmbithĩ kũ no kũtonye kũmũetee mathĩna manene kũĩkĩĩthya kĩmbithĩ kiu, kwa ũla woosie kĩmbithĩ kũ kana kwa mũndũ wakatatũ, na vala mathĩna ala manene mũno matonya kũsiĩwa o kwa kũneena ũw'o".

Ngelekany'o nzeo ya kĩmbithĩ nĩ kĩla "kĩmbithĩ kwa Asa Mũtheu", kĩla kyovaa mũndũ kwa ũtonyi wa kũya kĩthitũ kĩla kĩendanasya na ũthũkũmi wa wĩa mũna kwoondũ wa kĩvĩla kya kĩũtũme. Ethĩwa kĩthitũ kya kĩmbithĩ nĩkyovaa mwene kũya kĩthitũ kũ tene na tene, *coram Deo* (mbee wa Ngai), kĩthitũ kĩla kya "kĩmbithĩ kya Asa Mũtheu" kĩthĩaw'a na *ratio* kana kĩeleelo kyakyo kĩnene, kĩla nĩkyo moseo ma wingĩ wa andũ ma Kanisa, na *salus animarum* (wovosyo wa mathayũ ma andũ). Kĩeleekaa kana kĩeleelo kũ, na mavata asu ma *salus animarum*, na ikĩthokya ota ou, kũtũmĩa maũvoo ala mate nthĩnĩ wa kĩmbithĩ, nĩtonya vate nzika kũalyũlwa kwa ũw'o nĩ kĩvĩla kya kĩ-ũtũme kĩ kyoka, uungu wa ũtonyi wa Asa Mũtheu ũla Klisto Mwĩai wamũnengie na kũmũtwa ethĩwe wambĩĩĩlyo ũla wonekaa walany'o wa ũũmwe wa mũĩkĩĩo na ngwatanĩo ya Kanisa yoonthe¹⁰.

Ĩũlũ wa maũndũ ala angĩ ma ũneenany'a, ma wingĩ wa andũ kana ma mũndũ mwene, ngalĩkonĩ syoonthe na mawonany'o make mekĩvathũkany'o, ũĩ wa Kanisa kĩla ĩvinda nũmanyĩasya kana nzĩa ĩla nene ya kũatĩia nĩ mwĩao ũla mũnene, ũla ũwetetwe nĩ Mwĩai na ũandĩkĩtwe Ũvoonĩ mũseo wa Luka: "Kwoou ĩkaai andũ ala angĩ ũndũ mwenda mo mamwĩkae" (Lk 6:31). Kwa nzĩa ĩsu kwa kwĩkwatany'a na ũw'o ota ou kwa kũvĩndya kũla kũendanasya naw'o, eethĩwa mwene kũũmantha ndena watho wa kũũmanya, aĩle kũkwatany'a mwĩkalo wake na mwĩao wa wendo wa anaia, na kũmanenga mwanya wa mbee maũndũ ala maetae ũseo na ũsũvio kwa andũ ala angĩ, kũnenga ndaĩa mwĩkalo wa mũndũ mwene na mavata ma andũ oonthe¹¹.

¹⁰ Cf. VATICAN II ECUMENICAL COUNCIL, Dogmatic Constitution on the Church, *Lumen gentium* (21 November 1964), n. 18. 11

¹¹ Cf. Catechism of the Catholic Church, n. 2489.

Nthĩnĩ wa watho wa mwanya wa kũneena ũw’o ũla nĩw’o mwĩao wa wendo wa anaia, mũndũ ndatonya kũlea kũneena maũndũ ma kũlũnga mwanaia wake yĩla wavĩtya, nthĩnĩ wa ndĩainĩ syake syĩ kĩvathũkany’o, otondũ Mwĩai wamũmanyĩise. Ũsu ũendeeaa kwĩthĩwa wĩ ũndũ wa kũtũlilikany’a ĩla vena vata mũnene na kwa kũsisya ũndũ vatonyeka na kwa kũsisya mavata manene ma mothyũlũlũko: “Ethĩwa mwana-a-asa nũkũvĩtĩse, enda ũmwĩkalye nthĩ ũmũtavye ĩvĩtyo yake mwĩ vandũ mwĩ o elĩ. Akwĩthukĩsya, wĩthĩwa wamũtũngĩa. Īndĩ aema ũkwĩthukĩsya, enda wĩte mũndũ ũngĩ ũmwe kana elĩ mũendany’e, nĩ kana wĩanĩse ũndũ Maandĩko Matheu mawetete makasya, ‘Kĩla kũneenewa kĩkĩthw’e nĩ ũkũsĩ wa andũ elĩ kana atatũ.’ Aema kwĩthukĩsya asu, enda ũtavye ĩkanisa ũndũ ũsu. Īndĩ aema kwĩthukĩsya ĩkanisa, mwose ta mũndũ-wa-mbaĩ-ingĩ, kana ta mumĩthya wa koti” (Mt 18: 15-17).

Īvandanĩ yĩ ya ũnyaĩkya wa maũvoo kwa nzĩa ya ũmavikĩa andu kwa wingĩ, vala ũvoo wonthe ũvikaa wĩ “mũvĩvye” na vamwe naw’o, kwa ĩvuso ĩthũku, ovamwe na ou ona kĩlungu kĩmwe kya mwĩkalo wa andũ, nĩ ũseo kũsyoka kũsoma vata wa ndeto, vinya wayo wa kwaka, ovamwe na vinya wayo mũnene wa kwananga; nĩtwailĩtwe nĩ kwĩthĩwa tũsyaĩse mũno nĩkana kĩmbithĩ kya sakalamendi kĩkanangwe nĩ mũndũ ona wĩva na kĩmbithĩ kĩla kĩelekanĩte na ũndũ Kanisa yĩendeeasya wĩa wayo kĩsiĩwe kwa nzĩa syonthe, kwa kwĩthĩwa ũw’o na o useo wa mũndũ e w’onthe nekyo kĩeleelo.

Nĩtũvoye kuma kwa Veva Mũtheu, kwoondũ wa Kanisa yonthe, kwĩthĩwa na wendo mũnene kwa ũla ũw’o kũndũnĩ kwonthe na maũndũnĩ onthe ma mwĩkalo; ũtonyeku wa ũkũsiĩa (ũw’o) wĩ mũima nthĩnĩ wa ũnyaĩkya wa ũvoo Mũseo kwa syũmbe syonthe, kwĩyũmya ona kũvikĩia kĩkw’ũ ta ngũsi ya mũĩkĩio kwoondũ wa kũsiĩia kĩmbithĩ kya sakalamendi, ovamwe na kwĩtũĩia vamwe na ũĩ ũla waĩle wa kũsiĩia kyonthe kĩla kyamanyĩka ĩlũlũ wa mwĩkalo wa mũndũ wa kĩmbithĩ, wa kwĩkalany’a na andũ ala angĩ na kanisanĩ, kĩkatũmĩwe ta mũio na kwa kũeleeka ũla ũtew’o, nũndũ kũ nĩkĩtonya kũvukya ũmũndũ kana ndaĩa nene ya mũndũ ovamwe na ũ’wo mwene, ũla kĩla ĩvinda wĩthĩawa wĩ Klisto mwene, Mwĩai na Mũtwe wa Kanisa.

Kĩwĩũnĩ kĩseo kya kusĩia kĩmbithĩ kya sakalamendi na kwa ũkilĩĩlya mũi ũla waĩlite ĩlũlũ wa kĩmbithĩ kya nthĩnĩ nza ya sakalamendi na meko ala angĩ ma ũthũkũmi kanisanĩ nĩvakenaa ngwatanĩo ya mwanya katĩ wa kĩeleelo kya Vetelo na kya Malia nthĩnĩ wa Kanisa.

Ovamwe na Vetelo, mũtwawa wa Klisto (Kanisa) nũsũvĩaa, nginya mũminũkĩlyo wa ĩvinda, mũvangĩlĩo wa ũthũkũmi ũla wa “vinya waa mbungũo”; ta Maria Mũtheu mũno, Kanisa nĩyiaa “maũndũ asu onthe ngoonĩ yake” (Lk 2: 51 b), yĩsĩ kana nthĩnĩ wayo

nĩvakenaa kĩla kyeni kũmulĩkĩlaa kĩla mũndũ na kana, nthĩnĩ wa vandũ vala vatheu katĩ wa wasya wa ngoo wa mũndũ na Ngai, nĩkyaĩlĩtwe kũsiĩwa na mũĩsyo na kũseseewa.

Asa Mũtheu Francis, kwĩ matukũ 21 Mwei wa thanthatũ, nĩweetĩkĩlile na kwĩkĩta saiĩ ũmanyĩsyo ũũ mũkuvĩ (Nota), na aũmya watho kana nĩwailĩtwe nĩ kũmanyĩthwa kũla kwĩ andũ kwa nzĩa ĩla ĩtũmĩawa.

Wanenganiwe Loma, kũya nthĩnĩ wa kĩvĩla kya Ũekeo kya Kĩũtũme, matukũ 29 ma mwei wa Thanthatũ, mwaka wa Mwĩaĩ 2019, mũthenya wa sikũkũ ya Atheu Vetelo na Vaũlo, Atũme.

Mauro Card. Piacenza,

Major Penitentiary

Mons. Krzysztof Nykiel

Regent